

UDK 94(430):070(497.16)

Izvorni naučni rad

Boban BATRIĆEVIĆ (Cetinje)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost

boban.batricevic@fcjk.me

**OD PREPREKE ZA ŠPIJUNE SA ZAPADA DO SIMBOLA
RAZDVAJANJA I HLADNOGA RATA:**

**Narativi o Berlinskome zidu u crnogorskoj štampi
u godinama jubileja njegova podizanja i pada
(1961–2019)**

U radu se analiziraju tekstovi iz crnogorske štampe o Berlinskome zidu u godinama jubileja njegova podizanja i pada. Akcenat je stavljen na promjene narativa u zvaničnim stavovima i odnosima prema Berlinskome zidu jugoslovenskih i crnogorskih vlasti.

Ključne riječi: *Berlinski zid, Jugoslavija, Crna Gora, štampa, komunizam, Hladni rat*

Avgusta 1961. godine Titograd je bio jedan od najtoplijih gradova Evrope s temperaturom koja je dostizala i do 40 stepeni Celzijusovih. Najvažnije tadašnje republičke novine u Crnoj Gori *Pobjeda*, koje su izlazile dva puta nedjeljno, pisale su da je većina Titograđana otišla na more i da su ulice glavnoga crnogorskoga grada gotovo puste zbog vrućina. Bila je to godina velikih očekivanja i optimizma za Jugoslaviju čiji je Crna Gora bila dio – možda i najuspješnija u čitavoj njenoj istoriji međunarodnih odnosa. Jugoslavija se spremala za organizovanje velike septembarske konferencije blokovski nesvrstanih zemalja u Beogradu.¹ U crnogorskoj štampi konferencija je toga ljeta najavljivana kao „sveopšti glas mira“ u svijetu kojim vlada „strah od samouništenja“. ² I dok je Titova Jugoslavija nudila neblokovski put i zajedno sa zemljama „trećeg svijeta“ inicirala novi prilaz međunarodnim odnosima, svijet je kao mnogo puta od izbijanja Hladnoga rata ponovo bio na ivici globalnog sukoba. Nesuglasice između komunističkoga Istoka i kapitalističkoga

¹ O pokretu nesvrstanih detaljnije videti: Skupina autora, *Razvojna suradnja kroz nasljeđe Pokreta nesvrstanih = Development Cooperation through the Legacy of the Non-Aligned Movement*, Platforma za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske, Zagreb, 2015.

² *Pobjeda*, 30. 7. 1961, str. 4.

Zapada, koje su predvodile dvije nuklearne supersile, ovoga puta kulminirale su u podijeljenom Berlinu. Berlin je već 1948/1949. godine bio poprište jedne od prvih većih hladnoratovskih kriza kada je Sovjetski Savez blokirao prilaze zapadnome dijelu grada koji je od kraja Drugoga svjetskog rata bio pod upravom zapadnih saveznica (SAD, Britanija, Francuska), što je dovelo do blokade njegova većeg dijela. Okončanje te krize te osnivanje dvije njemačke države 1949. godine nije okončalo napetosti. Berlin je kao grad koji se nalazio na teritoriji Njemačke Demokratske Republike (NJDR) remetio koncept „ideološke“ demarkacije budući da je njegov zapadni dio ostao pod kontrolom zapadnih saveznika, te je kao takav predstavljao pravu „rupu“ na *gvozdenoj zavjesi*. Kroz tu će pukotinu od 1949. do 1961. godine emigrirati oko 3,8 miliona Istočnih Njemaca.³ Takva situacija u kojoj su ljudi iz socijalističkog lagera komotno mogli šesti u voz u Istočnome Berlinu i prebjeći u Zapadni veoma je iritirala Sovjetski Savez. Važno je napomenuti da je zbog rigidnog jednopartijskog režima i lošije materijalne situacije u Istočnoj Njemačkoj 1953. godine izbila prva hladnoratovska pobuna u istočnom bloku koju su ugušili sovjetski tenkovi. Sovjeti su od istočnonjemačkoga lidera Valtera Ulbrihta očekivali da riješi situaciju, ali je međunarodna politička situacija bila u takvome stanju da je svaki dogovor između SRNJ i NJDR bio nemoguć. Zapadnonjemački kancelar Konrad Adenauer odbijao je da prizna postojanje Istočne Njemačke, dok NJDR s druge nije priznavao Zapadnu, ali su se obje zemlje deklarirale kao istinski predstavnici njemačkoga naroda i zagovornice njemačkog ujedinjenja. Od ulaska te dvije zemlje u NATO, odnosno Varšavski pakt, situacija se dodatno pogoršala jer je svaki eventualni sukob između SRNJ i NJDR mogao postati globalni konflikt. Tvrdi stavovi njemačkih država o njemačkome pitanju vezali su ruke i Zapadu i Istoku o mogućem smirenju neprijateljstava. Uvod u novu berlinsku krizu bio je prijedlog (mnogi autori kažu – ultimatum) sovjetskoga lidera Nikite Hruščova s kraja 1958. godine o tome da se istočnonjemačkoj policiji dozvoli kontrolisanje prilaza Zapadnome Berlinu. Tri naredne godine proteći će bez iznalaska kompromisnoga rješenja pa će svijet ponovo biti na ivici rata. Glavna opasnost prijetila je od eventualne sovjetske intervencije i okupacija Zapadnog Berlina koja bi prinudila zapadne zemlje na reakciju. Krizu je „okončao“ Valter Ulbriht naredbom o izgradnji zida koji bi odijelio Istočni od Zapadnog Berlina. Trinaestog avgusta 1961. godine počela je izgradnja građevine koja će postati najautentičniji simbol Hladnoga rata.

³ Rainer Munz & Ralf Ulrich, „Promjenjivi modeli migracija: Primjer Njemačke 1945–1995. Etnička porijekla, demografska struktura, izgledi za budućnost“, *Migracijske teme*, br. 12, 1–2, 1996, str. 35.

„Achtung / Sie verlassen jetzt / West-Berlin“

U trenutku podizanja Berlinskoga zida Jugoslavija se dakle spremala za organizaciju kongresa nesvrstanih u Beogradu. Ona se nije direktno svrstavala i opredjeljivala ni za jednu zavađenu stranu u berlinskoj krizi, ali je njena propaganda kritičkije postupala prema Zapadnoj nego prema Istočnoj Njemačkoj. Titova Jugoslavija imala je specifičan odnos sa Zapadnom Njemačkom – ona je u trenutku neprijateljstva sa Sovjetskim Savezom bila prva socijalistička zemlja s kojom je Zapadna Njemačka uspostavila diplomatske odnose i velike ekonomske aranžmane. Ali je nakon izmirenja od vremena Hruščova Jugoslavija otpočela kontakte i s Istočnom Njemačkom koju je priznala i s njome uspostavila diplomatske odnose 1957. godine. Budući da je u SRNJ na snazi bila Holštajnova doktrina po kojoj su automatski prekidani odnosi s nekom zemljom koja bi priznala NJDR, to pravilo primijenjeno je prvi put na primjeru Jugoslavije te su njihovi odnosi raskinuti.⁴

Što se tiče glavnoga crnogorskog medija toga doba, *Pobjedini* stavovi o Berlinskoj krizi bili su na liniji jugoslovenskoga vođstva.⁵ Komentatori toga glasila koji su pratili napetosti pisali su s pozicije nesvrstanih kritičara koji promovišu svjetski mir. Glavne osobe čije se izjave prenose svakako su američki i sovjetski lideri – Kenedi i Hruščov kojima se posvećuje i nekoliko novinskih karikatura umjetnika Živka Đurovića. Gotovo svaka vijest o Berlinu govorila je o mogućnosti rata, o zategnutim odnosima Istoka i Zapada, a ti novinski izvještaji završavani su najavom beogradske konferencije nesvrstanih kao svojevrstan odgovor na svjetsku krizu. Od jula 1961. godine, kad će se intenzivirati spor, pa do kraja avgusta, izaći će ukupno dvanaest tekstova i karikatura koje se odnose na berlinsko pitanje. Ipak, primjetno je da su narativi o Zapadnoj i Istočnoj Njemačkoj drugačiji. Uoči i nakon podizanja zida pojavilo se nekoliko tekstova o životu u SRNJ. U tekstu „Kriza porodice u Njemačkoj“⁶ pisano je kako porodica kao stub društva strada zbog kapitalističkoga načina života te da se zapadnonjemačko društvo sve više suočava s tim problemom. Potom je pisano i o porastu alkoholizma – tekst „Zapadnonjemačko ogledalo: Žene i alkoholizam“ informisao je čitaoce *Pobjede* o enormnom porastu alkoholičara u SRNJ posljednjih godina, naročito među

⁴ Dragan Bogetić, „Prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije i SR Nemačke“, *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 1–2, 2005, str. 102.

⁵ O analizi jugoslovenske spoljne politike toga doba vidjeti: Dejan Jović, „Analiza vanjske politike socijalističke Jugoslavije: akteri i strukture“, *Analiz hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, Vol. 14 (1), 2017, str. 147–169.

⁶ *Pobjeda*, 2. jul 1961, str. 4.

ženskom populacijom.⁷ Takođe, pisano je i o velikoj skupoći i naglom rastu cijena osnovnih životnih namirnica, osobito krtole i hljeba, što je praćeno komentarom da troškovi života skaču, a da su „žene sve uznemirenije“.⁸ Na jednoj karikaturi na naslovnoj strani prikazan je kancelar Adenauer s *Gvozdenim krstom* kako u konfekcijskoj radnji poručuje 20.000 ratnih odijela po ugledu na američkog predsjednika Kenedija.⁹ S druge strane, takvih redova o Istočnoj Njemačkoj nije bilo, niti je napravljena ijedna novinska karikatura na račun istočnonjemačkoga lidera. Izvještaji o istočnonjemačkim stavovima prema Berlinu prenošeni su s manje kritičkoga tona, a zahtjevi Istoka tumačeni kao argumetnovani: „Istok je, najkraće rečeno insistirao na pretvaranju zapadnog dijela (Berlina) u poseban slobodan grad – ali nije zahtijevao prekidanje svih pravnih spona između zapadnih sila i Berlina. Traženo je da se zapadne trupe u Berlinu svedu na simboličnu brojku i da se izmijeni sistem koji omogućuje šverc ogromnih razmjera i špijunsko-diverzantsku aktivnost koja je takoreći već godinama u porastu.“¹⁰

Pošto *Pobjeda* nije bila dnevni list, prvi novinski članak u kome se usputno pominje ono što će kasnije biti nazvano Berlinskim zidom, objavljen je tek 20. avgusta 1961. godine pod naslovom „Kriza na vrhuncu“.¹¹ Autor je fizičku prepreku koja je podijelila Berlin nazvao „razapetom bodljikavom žicom ispred Brandenburške kapije“, a sektore između Istoka i Zapada uporedio sa „svježe otvorenim frontom“. U tekstu nema pomena o početku izgradnje zida već je akcenat stavljen na zatvaranje granica i zabranu prelaska iz Istoka u Zapadni Berlin. Iako su istočnonjemačke vlasti bile te koje su odlučile žicom i betonom podijeliti grad, autor je veoma kritički pisao o Konradu Adenaueru i zapadnim saveznicima, nazivajući Zapadni Berlin odskočnom daskom za propagandni rat protiv Demokratske Republike Njemačke. Za zapadne saveznike kaže da su se „zaklinjali“ da će Zapadni Berlin braniti do „posljednje kapi krvi“, a da je SSSR zahtijevao da se problem Berlina riješi na „novim osnovama“. Adenauer je optužen da situaciju od 13. avgusta koristi u predizborne svrhe, jer su se te jeseni održavali parlamentarni izbori u SRNJ, a njegova upozorenja da će izvršiti ekonomsku blokadu NJDR komentarisana su kao ultimativna i uzaludna budući da Istočna Njemačka veoma lako sa svoje strane može prekinuti redovno vodo-, elektro- i plinsko snabdijevanje, što bi Zapadni Berlin ostavilo u mraku. Izostanak direktne reakcije zapadnih sila tumačeno je kao taktiziranje, što Adenaueru daje prostora da dodatno

⁷ *Pobjeda*, 24. septembar 1961, str. 4.

⁸ *Pobjeda*, 29. oktobar 1961, str. 4.

⁹ *Pobjeda*, 6. avgust 1961, str. 1.

¹⁰ *Pobjeda*, 13. avgust 1961, str. 4.

¹¹ *Pobjeda*, 20. avgust 1961, str. 4.

podgrijava krizu, pa je „upravo stoga, krajnji (je) čas da se s prijetnjama iz Bona prestane“. Crnogorska štampa pisala je i o izborima u SRNJ koji su se održali brzo nakon podizanja zida, a na kojima su glavni konkurenti bili Konrad Adenauer i socijaldemokrata Vili Brant, gradonačelnik Zapadnog Berlina. Uz inostranu karikaturu na kojoj se vide Adenauer i Brant kako iz tonućeg čamca koji simbolizuje Zapadnu Njemačku zajedno izbačaju vodu, *Pobjeda* je Branta okarakterisala kao desničara koji svoju popularnost duguje krizi oko Berlina, „tog isturenog punkta Hladnog rata između dva bloka“.¹²

Takav pristup Berlinskoj krizi i izvještavanju o podizanju bedema sigurno da duguje položaju koji je tih dana zauzela Jugoslavija. Proklamovana neblokowska politika u formuli „ne samo Istok-Zapad“ o kojoj je pisano s oduševljenjem trebala se i propagandno predstaviti kao superiorna u odnosu na put kojim je išao bipolarni svijet. Optimistička vizija budućnosti neopredijeljenih zemalja i poziv protiv kolonijalizma poslata s Beogradske konferencije bila je odgovor na crno-bijelu sliku suprotstavljenosti istočnoga i zapadnoga svijeta. No, isto onako kako se donekle dozirana kritika na račun Zapadne Njemačke provlačila kroz redove *Pobjede* tokom berlinske krize, tako se i na Beogradskoj konferenciji s jugoslovenske strane moglo čuti više kritika na račun SAD nego na račun SSSR. Sam Tito je taj slučaj komentarisao oktobra 1961. godine na šednici IK CK SKJ ističući da takav stav nije odraz nekog sovjetskog pritiska već zapravo činjenica da su se njihovi interesi na nekim poljima, pa i oko Berlinske krize, trenutno poklopili.¹³

Godišnjica podizanja Berinskoga zida avgusta 1962. godine takođe je praćena s nekoliko novinarskih komentara u crnogorskoj štampi. Prvo je 12. avgusta čitava stranica *Pobjede* predviđena za međunarodnu politiku posvećena Zapadnoj Njemačkoj. U jednome od ukupno dva teksta nenaklonjeno se piše o namjerama Velike Britanije da priđe „bezbojnoj zapadnoevropskoj uniji“ i najavama o napuštanju Komonvelta. Na „utapanje“ Britanije u novi političko-ekonomski savez gledano je kao na izdaju jer je jednu od osovina unije činila SRNJ, nasljednica nekadašnje Njemačke s kojom je ostrvska sila ratovala u dva svjetska rata.¹⁴ Drugi tekst posvećen je velikoj ekonomskoj „stagnaciji“ Zapadne Njemačke i zatvaranju tri najveća preduzeća u državi, o čemu, kako kaže crnogorski novinar, „u Bonu čute“.¹⁵ Devetnaestoga avgusta pisano je o reakcijama u Zapadnoj i Istočnoj Njemačkoj povodom obilježavanja godine dana od podizanja Berlinskoga zida. Novinar Aleksandar

¹² *Pobjeda*, 17. septembar 1961, str. 4.

¹³ Petar Žarković, „Jugoslavija i SSSR 1945–1980: istorijat jednog hladnoratovskog odnosa“, dostupno na: https://yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00c2.html

¹⁴ *Pobjeda*, 12. avgust 1962, str. 4.

¹⁵ Isto.

Prlja, kritički je govorio o propagandnome ratu između SRNJ i NJDR, odnosno zapadnoga i istočnog bloka, koji je izazvao „famozni berlinski zid“.¹⁶ Po njegovu mišljenju situacija se ne može smiriti dok god postoje optužbe poput izjave američkoga specijalnog savjetnika za berlinska pitanja, koji je istakao da „bi se svi Amerikanci stavili ‘iza svog garnizona u Berlinu, ako on bude morao da se bori’“.“ Dolazak zapadnonjemačkoga predsjednika Lipkea u Zapadni Berlin 13. avgusta povodom godišnjice, đe je održao govor u kome je govorio o pravnoj nelegalnosti zida, za Prlju nije ohrabrujući potez k rješavanju problema. Naprotiv, taj govor je vidio kao provokaciju istočnonjemačkim vlastima koje su na takav potez odgovorile propagandnim protivnapadom „odakle je istočnoberlinski radio pohitao sa novim optužbama o ‘provokacijama’ zapadnonjemačkih ‘revanšista’ i ‘avanturista’“.“ Toga je dana kako prenosi Prlja ispred Berlinskoga zida sa zapadne strane bilo okupljeno desetak hiljada demonstranata koji su gađali kršima istočnonjemačke policajce, a koji su na to odgovorili upotrebom suzavca. To je svakako jedan od prvih tekstova u kojem se kritičkije postupa prema istočnonjemačkoj strani. Novinar *Pobjede* zamjerio je istočnonjemačkoj propagandi što je tokom godišnjice Berlinskoga zida u svojoj konfrontaciji koristila uspjehe sovjetskih kosmonauta koji su te godine obarali kosmičke rekorde. Lansiranje kosmonauta Nikolajeva i Popoviča neposredno pred 13. avgust „kada se očekivala zapadna propagandna akcija u Berlinu (...) imala (je) velikog udjela u svim emisijama i političkim nastupima na istočnoberlinskom tlu. Tako su se (...) gigantski dometi tehnike u miroljubivoj službi (...) na jedan način spleli sa neposrednim potrebama političko-propagandne aktivnosti“. Jugoslovenski rakurs nemiješanja odražava i karikatura Živka Đurovića „Na Berlinskom zidu“, nastala godinu dana nakon izgradnje. Na njoj su prikazani Vili Brant i jedan njegov istočnonjemački kolega kako se prepiru preko zida u prisustvu američkog i sovjetskog stražara, a koje Brant pita: „Što se vas dvojica ne bijete kad se nas dvojica svađamo?“ I zaista, Brant se nije mirio s činjenicom da zapadni saveznici „nijesu mrdnuli“ kad je građen zid, a njegovi vatreni govori, tekstovi i pisma, učiniće ga ubrzo veoma popularnim u Njemačkoj i svijetu. Za razliku od Adenauera, Brant je polako počeo shvatati da nepriznavanje Istočne Njemačke i novih granica uspostavljenih poslije Drugoga svjetskog rata prema Poljskoj te nepostojanje nikakvih odnosa s istočnim lagerom guši zapadnonjemačke pozicije i veže ruke u međunarodnim diplomatskim inicijativama. Njegov izbor za kancelara SRNJ 1969. godine i sprovođenje „Istočne politike“ (Ostpolitik) doprinijeće popuštanju odnosa između Zapadne Njemačke i istočnog bloka, naročito nakon sklapanja Moskovskoga ugovora 1970. godine sa Sovjetskim Savezom.

¹⁶ *Pobjeda*, 19. avgust 1962, str. 4.

Uostalom, krajem šezdesetih će nastupiti i politika detanta između Sovjeta i Amerikanaca pa se činilo da hladnoća Hladnoga rata popušta. Već je rečeno da je tokom berlinske krize u crnogorskoj štampi o Brantu pisano kao desničaru i da je predstavljen u kritičkome tonu, ali će slika o njemu biti promijenjena kada dođe do normalizacije odnosa između Zapadne Njemačke i Titove Jugoslavije.¹⁷ Te dvije države obновиće diplomatske odnose 1968. godine.

„Berlinska kriza pred rješenjem“

Tokom desetogodišnjice Berlinskog zida, u Crnoj Gori će se zbog pregovora o normalizaciji odnosa između Istoka i Zapada pisati u veoma pozitivnom tonu. „Naročito posljednjih desetak godina od podizanja berlinskog zida, Zapadni Berlin bio je izvor stalnih (...) zatezanja i trvenja, koji su se neminovno odražavali na odnose velikih sila. (...) Dolaskom na kormilo Brantove vlade koja je zauzela trezven stav, ovo pitanje dobilo je sasvim druge dimenzije. Otvarajući se prema Istoku i prihvatajući realnost (...) ona je stvorila povoljnu atmosferu za iznalaženje baze u cilju rješenja ovog ‘klizavog pitanja’. Brigu oko toga preuzeli su na sebe tri zapadna ambasadora u Bonu i sovjetski ambasador u Istočnom Berlinu.“¹⁸ *Pobjeda* je optimistično najavila i završetak pregovora između ambasadora SAD, SSSR, VB i Francuske koji su avgusta 1971. godine nakon višemjesečnih pregovora i trideset tri sastanka izjavili da su postigli kompromis.¹⁹ Ubrzo poslije uspostavljanja saglasja ministri spoljnih poslova te četiri zemlje potpisali su 3. septembra tzv. Četvorni sporazum kojim je regulisano putovanje iz Zapadnoga Berlina u SRNJ te utvrđeno da se Zapadni Berlin neće tretirati kao dio Zapadne Njemačke. Iako je narativ o Zapadnoj Njemačkoj vidno prestao biti kritizerski, avgusta 1971. godine i dalje se pisalo pozitivno o potezu Istočne Njemačke da podigne zid. Za autora članka o postizanju saglasnosti ambasadora NJDR je imala niz krupnih motiva za izgradnju zida: smanjenje mogućnosti vrbovanja i kupovanja stručnjaka u NJDR od strane Zapada, likvidiranje širokog polja špijunske i podrivačke djelatnosti protiv komunističke njemačke države, svođenje na minimum ekonomskog podrivanja što je dalje onemogućilo „masovno vrbovanje i prebjegavanje stanovništva NJDR na Zapad“.²⁰

Deset godina kasnije na dvadesetogodišnjicu izgradnje zida u *Pobjedi* je prenesen prigodni tekst iz *Associated Press-a* u Berlinu s naslovom „Dvije

¹⁷ O odnosu Titove Jugoslavije prema Brantovoj „Istočnoj politici“, videti: Dušan Nečak, *‘Ostpolitik’ Willyja Brandta i Jugoslavija (1963–1969)*, Srednja Europa, 2015.

¹⁸ *Vrijeme* (Pobjedin dodatak), 15. avgust 1971, str. 2.

¹⁹ *Vrijeme* (Pobjedin dodatak), 29. avgust 1971, str. 2.

²⁰ Isto.

decenije Berlinskog zida“. Bio je to do tada prvi takav tekst u glavnome crnogorskom glasilu toga doba koji je štampan na okrugloj godišnjici podizanja Berlinskoga zida. U tekstu je u posebnoj rubrici istaknuto: „Ova građevina duga 160 kilometara, predstavlja pravu atrakciju za brojne posjetioce, ali je istovremeno razdvojila mnoge porodice i prijatelje, kao i zapadni Berlin pretvorila u grad – ostrvo“. Dok su tekstovi iz 1961, 1962. i 1971. godine uglavnom govorili iz ugla međunarodne politike, ovaj je govorio o običnim ljudima i vojnicima koji čuvaju granične prijelaze i zid s obje strane, ali i o samome zidu i žrtvama koje su stradale pokušavajući da ga prijeđu. Dat je pregled dotadašnjih generacija zida – od bodljikave žice do betonskih blokova te osvrnuto i na to kako Berlinci doživljavaju prepreku. „‘Zid? Mi ga jedva zapažamo’, kaže Ginter Biderman, radnik u industriji čelika, koji šeta sa ženom pored zida. (...) Djeca bacaju lopte na zid, po njemu se pišu razne šale, političke izjave i ružne riječi. Turisti se skupljaju oko njega. Istočni Njemci se ponose na zid i dovode sve ugledne goste da ga vide.“ Međutim, sagovornik iz Zapadnoga Berlina je rekao da bi „naš grad bio mnogo ljepši“ bez zida, a ljudi s onu stranu „bili mnogo srećniji“. Na koncu teksta nalaze se izjave kancelara SRNJ Helmuta Šmita i tada već bivšeg kancelara Vilija Branta, koji su pesimistično izjavili da ne vjeruju da će zid biti srušen za njihova života.²¹

Berlinski zid ipak neće dočekati trideseti rođendan. Dolazak Mihaila Gorbačova na čelo SSSR i njegova reformska politika iz temelja će promijeniti istočni blok. Nagla promjena sistema koji se sporo transformisao od 1953. godine oslobodila je neviđene društvene sile koje će kulminirati domino-efektom 1989. godine kad su „narodna demokratija“ i „realni socijalizam“ počeli nestajati iz Evrope. Kad je u pitanju Istočna Njemačka, njen režim će sve do nekoliko mjeseca prije pada izgledati potpuno imun na Gorbačovljeve reforme, samo zahvaljujući lideru staljinističkoga tipa – Erihu Honekeru, koji će u januaru 1989. godine izjaviti da će Berlinski zid stojati još minimum 50 do 100 godina. Početkom jeseni u NJDR otpočeće mirne, masovne demonstracije protiv komunističkoga režima, a jedan od gradova će početi prva okupljanja bio je Lajpcig. Jedan od okidača za proteste, prvih takvoga tipa poslije pobune iz 1953. godine, biće otvaranje granice između Mađarske i Austrije ljeta 1989. godine kuda će na hiljade Istočnih Njemaca početi da napušta poljuljani istočni blok i prelazi na zapad. O svim tim događajima *Pobjeda* će redovno izvještavati. Gotovo svakoga dana tokom oktobra na njenim stranicama može se pratiti tok događaja u Istočnoj Njemačkoj te sudbina istočnonjemačkih migranata koji su se počeli javljati ambasadama SRNJ širom istočnoga bloka.

²¹ *Pobjeda*, 23. avgust 1981, str. 9.

„Good bye Lenin“

Sedmog oktobra 1989. godine NJDR je svečano obilježila četrdeset godina svoga postojanja u prisustvu visokih zvanica iz komunističkih i savezničkih zemalja i Mihaila Gorbačova uz organizovanje tradicionalne vojne parade. Jugoslovensku delegaciju na tome događaju predvodio je u ime SKJ, član predsjedništva CK, Momir Bulatović koji je bio iz Crne Gore. Paralelno s proslavom trajale su i demonstracije, koje će iz dana u dan postajati masovnije. Pored demokratizacije i slobode kretanja zahtijevana je i reforma (smjena) režima. Honeker je bio prinuđen povući se 18. oktobra, a na čelo DNJR doći će Egon Krenc. Najavljene su velike reforme, ali se građani nijesu razilazili pa će 4. novembra na ulice Istočnoga Berlina izaći preko pola miliona demonstranata. Partija i vlasti bile su prinuđene na nove smjene te je 8. novembra smijenjeno čitavo vođstvo (komunističke) Jedinствене Socijalističke Partije Njemačke izuzev Krenca i zamijenjeno novim članovima. Nekoliko sati uoči ključnoga trenutka Hladnoga rata – rušenja Berlinskoga zida, Krenc je govorio o potrebi uvođenja samokritike, otvorenosti vlasti i ozdravljenja socijalizma. Građanima je na jednoj pres konferenciji 9. novembra obećana i sloboda kretanja na zapad, a zbog jedne nemušte formulacije jednoga člana Poltibiropa JSPNJ koji je na pitanje novinara – od kad važi to pravilo – odgovorio da ta odluka stupa na snagu od toga trenutka, mase Istočnih Berlinaca počele su prelaziti granicu na graničnim punktovima kako bi provjerili da li je to istina. Granični policajci bili su u šoku, uostalom kao i čitav svijet kada se proširila informacija. Tako je potpuno neočekivano, neplanirano, iznenadno i mirno srušen jedan od glavnih simbola Hladnoga rata. Budući da je *Pobjeda* izvještaje o promjenama u NJDR uglavnom prenosila preko *Tanjuga*, vijesti o Istočnoj Njemačkoj često su kasnile za dan. Na dan 10. novembra kad je već bio „probijen“ zid, u toj crnogorskoj novini izašao je tekst o kadrovskim promjenama u vladajućoj partiji Istočne Njemačke te prenijeta Krencova viđenja o neophodnosti promjena.²² Zato će prva vijest o tome da je Berlinski zid postao prohodan izaći 11. novembra. Toga će dana *Pobjeda* štampati čak tri teksta o zidu: „Zid postao prohodan“ (naslovnica); „Karnevalska noć u Berlinu“; „Ruši se Berlinski zid“ (poledina). U najobimnijem članku koji je uporedio Berlin s karnevalom pisano je o euforiji koja je zahvatila Berlince, o ispijenim bocama piva, zagrljajima i dolasku Istočnih Njemaca u zabranjeni grad. „Mnogi (su) prvi put u životu vidjeli grad sa one strane zida (...) Ove noći, desetine mladih ljudi (...) čekićem je odvaljivalo komadiće betonskih ploča Berlinskog zida uzvikujući „mauer ewek“ (zid napolje) (...) Berlinski

²² *Pobjeda*, 10. novembar 1989, str. 9. Videti još i: 9. novembar, str. 1.

zid koji je preko 28 godina bio međa između jedne suverene zemlje i jednog grada sa posebnim statusom, izgubio je svaki smisao. U jednom trenutku prije par decenija zbog te međe umalo nije buknuo novi svjetski sukob. Bila je to, kako se ovdje govorilo, granica između dvije zemlje, dva svijeta, dva sistema, dvaju vojnih blokova. Ona je gotovo preko noći nestala²³. Narednih dana pisano je o rušenju „simbola Hladnoga rata“, bagerima koji su probijali prolaze i građanima koji su dolazili s macama da unište prepreku koja ih je razdvojila. Posebnu pažnju *Pobjede* privlačile su gužve koje su se tih dana dešavale oko zida, migrantske nestabilnosti i povratak Istočnih Njemaca u domovinu. Bilo je napisa i o tome što proboj zida znači za budućnost Istočne Njemačke – o ekonomskim i političkim posljedicama. Čini se da je smjena crnogorskoga komunističkog rukovodstva u tzv. „AB revoluciji“ januara 1989. godine imala uticaja na poglede o događajima u Njemačkoj kojima se pristupalo s pozicije – socijalizam da, ali kakav?²⁴ „Socijalizam u Njemačkoj DR biće očuvan, ali će se razvijati na drugim osnovama, u procesu obnove, demokratizacije i suštinskih društvenih reformi“.

Pobjeda je pisala o neophodnim reformama i izazovima koji očekuju istočnonjemačke vlasti u novonastaloj situaciji. Baš tih sudbonosnih dana u ovome glasilu osvježavana su sećanja na godišnjicu „Žute grede“ i objavljivane kolumne uperene protiv staroga crnogorskog rukovodstva svrgnutog s ulice januara 1989. godine koje je gušilo reforme prije smjene. Književnik Radomir Uljarević isticao je da je prije promjena gušena srpska svijest i svaka sloboda kulturne produkcije u Crnoj Gori, a Ilija Lakušić napadao je pokušaje za osnivanje Crnogorskoga PEN centra. *Pobjeda*, koja je u tome trenutku u potpunosti bila u službi politike Slobodana Miloševića, se na naslovnoj strani ispod vijesti o prohodnosti Berlinskoga zida pitala „đe se odmara Čano Koprić?“²⁵, osoba za koju se znalo da ne nagiđe velikosrpskome nacionalizmu. Po stranicama dnevne štampe primjetna je razlika između slike svijeta i slike Jugoslavije. Dok s jedne strane stižu optimistične najave o budućnosti i reformama, unutrašnja slika prepuna je sumnje i ispitivanja što očekuje zemlju. Crna Gora je od januara 1989. godine bila potpuno na liniji politike Slobodana Miloševića, a time kao što je već navedeno i njen jedini tadašnji dnevni list. Kad se oktobra 1990. godine bude slavilo njemačko ujedinjenje i odlazak Istočne Njemačke u prošlost, o čemu se takođe pozitivno izvještavalo, u Titogradu će se okupljati građani nezadovoljni položajem Srba u Hrvatskoj. Raspad Jugoslavije i građanski rat koji se vodio tokom toga procesa stvorili su nove države na njenome tlu. Crna Gora je za razliku od ostalih republika koje su

²³ *Pobjeda*, 11. novembar 1989, str. 9.

²⁴ *Pobjeda*, 19. novembar 1989, str. 13.

proglasile nezavisnost ostala u zajednici sa Srbijom i s njom formirala Saveznu Republiku Jugoslaviju koja je nastavila nacionalističku politiku i proširila ratna dejstva na Kosovu. U godini kad je došlo do intervencije NATO snaga na SRJ, kako bi se okončao rat s kosovskim Albancima, u svijetu je obilježena prva decenija od pada Berlinskoga zida. Govoreći o načinu izvještavanja u Srbiji 1999. godine, autorke Ana Milojević i Aleksandra Ugrinić utvrdile su da je „kompleksna politička situacija u tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji uticala da ovaj važan istorijski događaj ne bude u vrhu medijske agende“, pa je broj tekstova o zidu bio pet puta manji nego u godini pada.²⁵ Isto se može reći za Crnu Goru, iako je ona već 1997. godine napravila otklon od miloševićevske politike. *Pobjeda* je prenijela dva teksta o proslavi, ali akcenat u njima nije stavljan na značaj rušenja zida već na trenutnu međunarodnu situaciju u svijetu i izjave tadašnjih zvaničnika.²⁶ Zanimljivo je da su 9. novembar 1999. godine obilježile studentske demonstracije u Beogradu na kojima je pretučeno oko dvadesetak studenata i aktivista „Otpora“. U međuvremenu u Crnoj Gori su počele izlaziti dnevne novine *Vijesti* i *Dan*, pa *Pobjeda* više nije bila jedini dnevni list. *Vijesti*, koje su tada bile naklonjene reformatorskoj struji Mila Đukanovića koji je raskinuo s politikom Miloševića, su slično *Pobjedi*, s dvije opširne stranice ispratile obilježavanje desetogodišnjice, dok *Dan*, list naklonjen Miloševiću, tome događaju nije posvetio nimalo pažnje izuzev prenošenja izjave ruskog ministra spoljnih poslova, koji je povodom jubileja istakao da su nedopustive nove podjele u Evropi.²⁷

Pogledi na zid u nezavisnoj Crnoj Gori

Dvadesetogodišnjicu pada Berlinskoga zida 2009. godine, Crna Gora je dočekala kao nezavisna država. Intenzivnije usvajanje evropskih vrijednosti i približavanje zemlje zapadnim politikama i organizacijama učinile su taj jubilej veoma vidljivim u crnogorskim medijima. Sad se rušenju Berlinskoga zida otvoreno pristupalo kao rušenju „koje je promijenilo svijet“.²⁸ Kroz nekoliko opširnih tekstova prenijeta je atmosfera s velikog njemačkoga slavlja. Dan uoči jubileja *Pobjeda* je objavila tekst s istorijatom građevine: „Poslije 9. novembra 1989. godine više ništa nije bilo isto. Njemačka se ujedinila. Raspao se Sovjetski Savez, raspao se Varšavski pakt, skinuta je ‘gvozdена

²⁵ Ana Milojević & Aleksandra Ugrinić, „Mediji i Berlinski zid – vest ili istorija“, u: Ilija Vujačić, Čedomir Čupić, Bojan Vranić (ur.), *Konsolidacija demokratije – 20 godina nakon pada Berlinskog zida*, FPN & KAS, Beograd, 2009, str. 217 i 222.

²⁶ *Pobjeda*, 9. novembar 1999, str. 10; 10. novembar 1999. str. 11.

²⁷ *Dan*, 10. novembar 1999, str. 5.

²⁸ *Pobjeda*, 8. novembar 2009, str. 10.

zavjesa', istopio se Hladni rat. Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska u međuvremenu su prešle na 'drugu stranu' – članice su NATO i Evropske unije. Njemačka je i definitivno postala najsnažnija evropska zemlja sa 83 miliona stanovnika. Sa zidom, pao je i komunizam."²⁹ U tome obimnom tekstu istorijske zasluge pripisane su Mihailu Gorbačovu i Helmutu Kolu te napomenuto da je protiv ujedinjenja Njemačke bila ondašnja britanska premijerka Margaret Tačer. Devetoga novembra objavljeno je da je otpočela ceremonija simboličnim prolaskom kroz Brandenburšku kapiju njemačke liderke Angele Merkel s njenim visokim gostima iz gotovo čitave Evrope i pomenut dio planirane ceremonije. Zanimljivo je da je u sklopu toga teksta prenijeta izjava Vladimira Putina koju je dao prilikom snimanja dokumentarnog filma „Zid“ o tome kako ima lijepa šecanja iz Istočne Njemačke, đe je službovao od 1985. do 1990. godine. O dokumentarcu je *Pobjeda* već pisala 2. novembra u članku „Putinove uspomene na Berlinski zid“.³⁰ Završni tekst s ceremonije donio nam je informaciju o simboličnome rušenju makete zida, izjavama najviših evropskih državnih zvaničnika te malu prepirku između Leha Valense, nekadašnjega lidera poljskoga pokreta „Solidarnost“ i Mihaila Gorbačova. Valensa je isticao da najviše zasluge za rušenje zida pripadaju njemu i papi Jovanu Pavlu II, dok je Gorbačov na to rekao da tako pričaju ljudi koji o tome ne znaju čitavu priču.³¹ *Vijesti* su se takođe potrudile obilježiti 9. novembar i one su padu Berlinskoga zida posvetile više prostora. Pored prenošenja atmosfere proslave od 7. do 10. novembra objavljeno je nekoliko kolumni i prigodničkih tekstova o zidu od kojih treba izdvojiti autore poput Slavoj Žižeka, Teofila Pančića, Brahme Čelejnija i Lepe Đurović. *Dan* ponovo nije prenosio vijest o proslavi, ali je 8. novembra objavljena kolumna Milana Mišića koja referiše na temu Berlinskoga zida. Devetog novembra *Dan* je objavio i kolumnu srpskog istoričara Čedomira Antića u kojoj kritikuje politiku Mila Đukanovića i pita se da li iko u njemu prepoznaje novoga Kenedija, Havela ili Miterana?³² Deset godina kasnije, dakle novembra 2019. godine, *Dan* će objaviti kolumnu Čedomira Antića o Berlinskome zidu u kojoj je ponovo pominjao Mila Đukanovića, ovoga puta u kontekstu njegove navodne istovjetnosti s Franjom Tuđmanom.³³

²⁹ Isto.

³⁰ *Pobjeda*, 2. novembar 2009, str. 11.

³¹ *Pobjeda*, 10. novembar, str. 12.

³² *Dan*, 9. novembar 2009, str. 11.

³³ Portal *Dan*, link:

<https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Stav&clanak=720723&datum=2019-11-11>.

Pristupljeno: 10. decembar 2019.

O Berlinskome zidu najviše je u Crnoj Gori pisano i govoreno 2019. godine, kada se obilježilo trideset godina od njegova pada. Gotovo svi crnogorski štampani mediji i portali prenosili su informacije s velike svečanosti. I ne samo to, prenošene su vijesti s inostranih medija i portala, donošene priče i šecanja onih koji su živjeli s obje strane zida. Za razliku od prethodnih okruglih godišnjica ovoga puta učešća su uzeli i strani ambasadori u Crnoj Gori. U EU info centru u Podgorici održana je diskusija na kojoj su učestvovali ambasadori Poljske, Njemačke, Mađarske, Rusije, Francuske i SAD.³⁴ Svi oni su iz konteksta političke orijentacije svoje zemlje govorili o značaju proboja i pada barijere, ali i o aktuelnim svjetskim problemima i perspektivama Evropske unije. Poseban doprinos obilježavanju tridesetogodišnjice pada Berlinskoga zida dao je Centar za demokratsku tranziciju koji je kroz projekat „Evropa za građane“ organizovao više manifestacija koje su imale direktnu refleksiju na značaj ovoga važnog istorijskog događaja i posljedice koje je izazvao. Posebno treba naglasiti značaj uključivanja brojnih javnih ličnosti i institucija iz Crne Gore i inostranstva u ovaj projekat. Do marta 2020. godine organizovane su tri javne debate – „Umjetničke prakse u prelomnim političkim momentima“ i „Antidemokratski narativi – sredstvo za urušavanje građanskog društva“ s učesnicima iz Crne Gore, te „Kako su događaji iz 1989. usmjerili tok istorije“ na kojem je gostovao profesor Univerziteta u Zagrebu, istoričar Hrvoje Klasić. Po značaju se nameće još i konferencija o etnonacionalizmu i nasilnom ekstremizmu na kojoj je govoreno o raspadu Jugoslavije i uticaju 1989. godine na razvoj crnogorskog društva a na kojoj su govorili bivši član predsjedništva SFRJ Bogić Bogićević, posljednji ministar inostranih poslova SFRJ Budimir Lončar, književnik Andrej Nikolaidis, negdašnji koordinator Pokreta za nezavisnu Crnu Goru Rade Bojović i producent i profesor FDU Janko Ljumović. Bijelo Polje bilo je domaćin diskusije „1989. godina – Evropska svjetlost i balkanski mrak“ na kojoj su učestvovali predstavnici zemalja učesnica projekta. Uz to, kroz projekat je organizovano da građani iz Crne Gore preko radija „Titograd“ emituju svoje glasovne poruke i podijele šecanja na 1989. godinu, što je prvi put da se u našoj zemlji tako obilježi tridesetogodišnjica pada Berlinskoga zida, a na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju organizovane su i diskusije o filmovima koji imaju recepciju na Berlinski zid.

Na kraju ovoga teksta može se zaključiti da je slika Berlinskoga zida trideset godina od njegova pada u potpunosti usaglašena s evropskom interpretacijom. Gotovo da nema medija koji u njegovoj izgradnji ne vidi simbol

³⁴ Portal *Vijesti*, link:

<https://www.vijesti.me/vijesti/politika/pad-berlinskog-zida-simbol-velikih-ocekivanja-koja-se-nijesu-ostvarila>. Pristupljeno: 10. decembar 2019.

podjele i nemoći jednog rigidnog, policijskog, jednopartijskog režima. Za razliku od godine izgradnje ili prve desetogodišnjice podizanja Berlinskoga zida kada su u jednopartijskoj Crnoj Gori novinari imali razumijevanja za argumente Istoka da podigne barijeru, tokom decenija promjena, demokratizacije i usvajanja evropskih vrijednosti, današnja slika o Berlinskome zidu u Crnoj Gori u potpunosti je promijenjena. Datum pada Berlinskoga zida 1989. godine važniji je Crnoj Gori danas nego Crnoj Gori 9. novembra 1989. godine.

Izvori:

- *Pobjeda*, 1961, 1962, 1971, 1981, 1989, 1999, 2009, 2019.
- *Vijesti*, 1999, 2009, 2019.
- *Dan*, 1999, 2009, 2019.

Bibliografija:

- Bogetić, Dragan, „Prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije i SR Nemačke“, *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 1–2, 2005.
- Jakovina, Tvrtko, *Treća strana Hladnog rata*, Fraktura, Zagreb, 2011.
- Jović, Dejan, „Analiza vanjske politike socijalističke Jugoslavije: akteri i strukture“, *Analiza hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, Vol. 14 (1), 2017.
- Mazower, Mark, *Mračni kontinent: Evropa u XX veku*, Arhipelag, Beograd, 2012.
- Milojević, Ana & Ugrinić, Aleksandra, „Mediji i Berlinski zid – vest ili istorija“, u: Ilija Vujčić, Čedomir Čupić, Bojan Vranić (ur.), *Konsolidacija demokratije – 20 godina nakon pada Berlinskog zida*, FPN & KAS, Beograd, 2009.
- Munz, Rainer & Ulrich, Ralf, „Promjenjivi modeli migracija: Primjer Njemačke 1945–1995. Etnička porijekla, demografska struktura, izgledi za budućnost“, *Migracijske teme*, br. 12, 1–2, 1996.
- Nečak, Dušan, *‘Ostpolitik’ Willyja Brandta i Jugoslavija (1963–1969)*, Srednja Europa, 2015.
- Skupina autora, *Razvojna suradnja kroz nasljeđe Pokreta nesvrstanih = Development Cooperation through the Legacy of the Non-Aligned Movement*, Platforma za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske, Zagreb, 2015.
- Žarković, Petar, „Jugoslavija i SSSR 1945–1980: istorijat jednog hladnoratovskog odnosa“, dostupno na: https://yuhistorija.com/serbian/medj_politika_txt00c2.html

Boban BATRIĆEVIĆ

**FROM AN OBSTACLE FOR SPIES FROM THE WEST TO
SYMBOL OF SEPARATION AND COLD WAR:
Narratives about the Berlin Wall in the Montenegrin press
in the jubilee years of its rise and fall (1961–2019)**

The paper analyzes texts from the Montenegrin press about the Berlin Wall in the jubilee years of its erection and fall. Emphasis is placed on changing official narratives and attitudes towards the Berlin Wall of the Yugoslavs and Montenegrin authorities.

Keywords: *Berlin Wall, Yugoslavia, Montenegro, press, communism, Cold War*